

ОБРАЗ НОЧІ В ПОЕЗІЇ БОГДАНА ІГОРЯ АНТОНИЧА

Коли ми говоримо про Антонича-поета, то зазначаємо, що це творець, якому притаманні постійні шукання поетичної форми, прагнення до стилістичної досконалості, намагання розвинути й збагачувати поетичну образність. Світ тем і образів Антоничевої поезії формувався і розвивався під впливом двох потужних відчуттів: відчуття закоріненості в рідне лемківське середовище й переживання, переосмислення єдності Всесвіту, який для Антонича був сповненим таємниць і загадок, а людина бачилася його невід'ємним складником, часточкою цього огрому - світової гармонії. Тому можна проводити

певні паралелі між творчістю Антонича та Федеріко Гарсія Лорки, котрий, як і Антонич у культурі лемків, знаходив джерела натхнення в яскравій, подеколи фантастичній культурі галісійців. Можна зіставляти (на рівні творчості) Антонича та В.Вітмена, адже їм обом властиве переживання себе, окремого індивіда як частини великого всесвітнього дійства, що зветься природа ("біос"), відчуття своєї злитості з нею; шукання того таємного зв'язку, що єднає поетову (і взагалі людську) істоту зі світом, що її оточує, з живими і мертвими речами навколо нас.

Поезію Б.-І. Антонина можна розглядати як процес дослідження невідомих підвалин людського та іншого існування, як прагнення осягнути таємницю буття в його духовній і матеріальній сутності. Його поезія постає як своєрідна життєва філософія і, водночас, як складний апарат для споглядання мікро- й макрокосму, відбитого в душі та біосі людини.¹

Основоположною темою Антоничевої поезії є проблема людського буття (існування) як ланцюжка взаємопов'язаних перетворень (народження-життя-смерть), співвіднесеність людини з Богом, космосом і світом речей. Поет стверджує, що "закони біосу однакові для всіх", а людина є лише часткою величезного природного організму. Тому, змальовуючи життя людини, поет оспівує і природу в усій повноті її виявів. У його віршах можна спостерегти образ майже дитячого, наївного (у значенні незатьмареного пізнішим, зайвим досвідом) обожнювання природи. Ці образи народжуються внаслідок інтуїтивного осягнення можливостей слова, а також як результат свідомого вибору. Адже відомо, як прискіпливо ставився Антонич до поетичного слова, часто змінюючи та перероблюючи свої поезії.

Поет сам не раз наголошував на тому, що його поезія постає внаслідок діяльності його підсвідомості. Тому можна говорити про наближеність його поетичних витворів до світу підсвідомого, світу фантазій і нічних марень. Так, за Юнгом, саме первісний досвід, який міститься у структурах підсвідомого, є джерелом творчого поривання, рушієм творчості, а завдання поета полягає в тому, щоб висловити цей досвід у поетичних образах, зрозумілих і прийнятних для інших людей. Юнг наголошує на тому, що цей досвід темний, аморфний, він безсловесний, безобразний і нагадує "видіння в темному склі", тому для втілення в словесному виразі потребує міфологічної образності². Поет, говорить Юнг, повинен мати напхвату велику кількість матеріалу, щоб передати бодай частину того, що він побачив, і використовувати складні й суперечливі образи, щоб якнайповніше відтворити те, що йому дано було пережити і відчути.

Тому цілком природно, що поезія Антонина, який з особливою гостротою відчував свою невіддільність від усього

сутнього ("*Росте Антонич, і росте трава...*", "*Я не людина, я рослина, // а часом я мале лися...*", "*Антошич був хрущем і жив колись на вишнях*" тощо), така багата на поетичні образи, настільки об'ємні, живі, що можна говорити про "малярскість" його поетичного світу. Ці образи - незвичні для тогочасної української поезії, вигадливі, багатоповерхові, полісемантичні - кидають нове світло на давно відомі речі, розкривають все нові й нові грані людського існування та природного буття. Тому наголошувалося на надзвичайно потужному струмені метафоричності в поезії Антонича, на просякненості його поезії складними метафорами. Адже метафору можна розглядати як модель зміни нашого способу дивитися на речі, способу світосприйняття³. Метафора постає як результат творчого зусилля, вона є втіленням художнього начала, посієм нового змісту давно відомих понять і значень (у цьому зв'язку, па нашу думку, можна говорити про наближеність метафори до прийому "очуднення", який теж дає новий погляд на давно відомі речі, змушуючи не "впізнавати річ, а бачити її, сприймати її як таку, що невідома нам", і цим збільшує складність і тривалість сприйняття)⁴. Метафора змушує читача щоразу реагувати і відчувати новизну, спонукає реципієнта до переосмислення понять.

Творець метафор (а саме ним, на нашу думку, і був Антонин) - це майстер слова, який перероблює вираження, непридатне для буквальної інтерпретації, і знаходить словесні формулювання, що є надзвичайно значущі з точки зору нової ітенції⁵. У його віршах відомі, широковживані слова, поняття, образи перетворюються, наповнюються новим змістом, трансформують світ об'єктів у світ сенсів. Такі метафоричні образи спричиняються до відкриття нової істини, але від початку в уяві поета вони постають лише як непевні, тьмяні утворення, що доносять переживання трансцендентального зв'язку поетового "Я" з речами. Тому процес творчості нагадує переживання сновидінь; намагання втілити розпливчасті, аморфні образи нічних візій у ясних поетичних образах і символах. З точки зору Юнга, саме поети найбільш наближені до нічного світу, що протистоїть світові

А. Книга

свідомого, реального, де діють зовсім інші закони. Тому поет може бачити створіння, що населяють цей світ нічних візій і марень, відчуті, що людською долею керує надособистісна сила; звідси і дар прозріння та віщування у поетів, які можуть незбагненно передбачати і передчувати події.⁶

Антонич сам не раз говорив про свої поезії як вияв роботи його безсвідомого. Він зауважував, що вранці лише намагається записати (відтворити) те, що з'являлося йому уві сні або в тому стані, коли неможливо чітко розмежувати реальне і напівреальне. Тому цілком природно, що в його віршах велику увагу присвячено ночі, що виступає тлом для функціонування поетичної уяви як прояв іншої, тіньової сторони людської свідомості, як опозиція денному світу, світу реального з його звичними уявленнями та нормами. Саме ніч як царство ірреального, непояснюваного, постає у віршах Антонича покровителькою поетів, творців, саме цей період часу є найбільш сприятливим для того, щоб проникнути в найиотаємніші глибини людського буття (*"Ходиш, ходиш, дивні тіні водиш, //з бодем родиться у серці пісня. // Поплили над світом чорні води ночі,"*, *"Сонна тиша, лиш перо дзвінке й крилате // по папері, мов стріла, дзичить"*). Але ця відкритість, можливість розуміння оманлива, позірна. Ніч, як справжня чарівниця, приховує свої таємниці, тому й неможливо досягнути буття в його повноті, до кінця зрозуміти закони його існування; поет може лише краєчком ока зазирнути в це провалля, але сягнути його дна неможливо. Таким відчуттям, зокрема, перейнятий вірш "Гірка ніч", де стверджується, що *"суті світу ти не схопиш, //не вирвеш віриєм корінь зла"*. Картину ночі змальовано тут у традиційних для Антонича образах, бо це ніч у місті, тому *"заснули люди в чорнім місті, //нід ковдрами леліють сні"*. Тут знову яскрава метафора "леліють сні", адже, за А.Річардсом, метафори постають на основі прямої подібності між двома об'єктами⁷, а тут дієслово "леліють", яке звичайно вживається, коли ми говоримо про мрії, найиристрасніші бажання тощо, сполучено зі словом "сні"; тобто тут можна говорити і про непрямий зв'язок мрій і снів, і про те,

що, так само, як ми турботливо, ніжно оберігаємо свої мрії, так і "під ковдрами" леліємо свої сні. Далі бачимо, як поет у словосполученні *"і спокій крила розпина"* вміщує дієслово в абсолютно несподіваний контекст, змушуючи нас рецептивно відчуті новий смак, нове забарвлення відомих слів. Така транспозиція лексики вказує на ознаки та властивості предмета, натякає на чуттєве сприйняття реальності⁸. Адже сприйняття ночі як такої, що *"зерна маку сипле"*, свідчить про тонке чуття, переживання тих подій, що відбуваються в нічному царстві. Це - царство сну, царство Морфея, тому недаремно піч сипле саме макові зернятка. В іншому вірші ("Ніч на площі Юра") ми знову натрапляємо на цей образ: тут *"Північ, чорна, наче вугіль, // попів сну на очі сипле"*. Тут образ більш місткий, потужніший, це зумовлюється іншим семантичним навантаженням. Знову передано почуття людини, яка відчулася самотньою в царстві ночі, все тут здається їй таємничим, нереальним, можна навіть навіть говорити про мотив протиставлення, ворожості, відчуженості: *"...Будеш в срібнім сляві мерзти // під холодним дахом неба. //Відрізнути сам не можеш, //що тут привид, а що ява, // чи це марево, чи може, //дійсність, наче сон, лукава... це вогонь, що вже не гріє, // це останні світу межі"; "І стає, мов тень похмура, // нерозгадане майбутнє"*. Знову тут бачимо мотив алієнації людини, протиставлення реальності, дійсності та сну; крім того, з'являються апокаліптичні мотиви (згадаймо юнгівське твердження про те, що поет може передчувати непояснювані події!)- *"останні світу межі"*, *"нерозгадане майбутнє"*, яке постає у вигляді похмурої тіні. У цьому випадку антоничівська метафора виливає на нашу уяву, а не знання⁹, вона апелює до відчуттів людини, а не до "раціо", якому немає місця в ірреальному нічному світі.

Ще одну картину міської ночі знаходимо в поезії "Концерт з Меркурія". Тут ніч постає як володарка, якій підкоряється геть усе місто зі своїми клопотами, турботами, що здаються такими жалюгідними у зіставленні з величчю ночі або вічності. *"Як віко скриню, ніч прикрила муравлисько міста", і "людський вир" заснув, поринувши в "долини забуття", де ростуть "гіркі мигдалі сну"*.

Знову, як бачимо, з'являється образ людських снів, але тут вони не є приємними, такими, що леліються, а навпаки, загрозливими, такими, від яких *"Холоне тіло, душа гние..."*.

Побут нічного міста змальовується за допомогою таких виразних, навіть натуралістичних деталей, як *"на ніч сплітаються коханці, мов гарячий хміль", "руда коханка в теплім ліжку", "старі перини, мокрі рожі і черва з книжок"*. Причому, як це йому властиво, Антонич наголошує, що це людське "муравлисько", - почасти штучне утворення, - є водночас часткою Всесвіту, лише однією із форм природного існування. Так, Антонич говорить про *"Бур'ян дахів, співає зілля, мідний куц - антени"*, переносячи на витвори людських рук ознаки рослин, наділяючи ці штучні вироби властивостями живих істот. Тут проявляється ще одна риса метафори: актуалізація "випадкових, віддалених зв'язків", що припускають найрізноманітніші інтерпретації. Антонич проголошує нерозривний зв'язок існування людини з буттям природи, навіть коли людина штучно відмежується від природи (приміром, у рамках міської цивілізації).

Серед поетичного доробку Антонича є низка віршів, де ніч відтворюється як природний феномен, як одне з найбільших див у світі. Сюди належить, передовсім, вірш "Ідольські ночі". Тут поет змальовує ніч у лісі (одразу треба зазначити, що подібні замальовки раз-по-раз трапляються і в інших його віршах, але ця поезія - це квінтесенція, найбільш яскравий вияв того, якою поет, - *"закоханий в життя поганин"* - бачив ніч *"хижких прав і темних чарів"*. У нічному лісі відбувається дійство, подібне до поганського ритуалу. Тут бувають почуття надзвичайної сили й потужності, відбувається повернення всього сутнього до першопочатків існування. Буяння сил природи, її загрозлива могутність відчувається в усьому; світ природи, ночі в цьому вірші живе за власними законами: *"...пні дубові //усоте просурмлять неписаним законам ночі"*; це світ, де розбуджені найпотаємніші інстинкти і найвідвергіші почуття: *"принесуть вовки діброві жертви з мяса й крові", "сови ладять зраду", "поза розумом чуття провалля, наче нетрі темні"*). Це ніч дивовижних запахів і звуків. У нічному лісі грають *"оркестр*

рослинних голосні пузони", "гриби рудими тарілками дзвонять в хорах лісу", "Вузли коріння, мов ключі музичні під землею // сплітаються в мелодію, що грає в пнях у трубах". Це - наскрізний мотив у картині нічного світу в поезії Антонича. Сповненість ночі найрізноманітнішими звуками й ароматами - її прикмета, неодмінна властивість. Наприклад, *"...і ніч — блакитний фільтр, змінє барви в звуки // музики кип'яток наливши в ліжку сині"* ("Концерт"), *"і крізь ліжки фіялок ніч фільтрує чар весінній, // аж пригоріщами пахоців у чаші квіття сипле"* ("Дім за зорею"), *"...В устах зорі тростини флейта... Ніч квітчає чола, законам пристрасті слухняні"* ("Золотоморе"), *"...натхненний спікер накладає // на ночі грамофон холодний місяця кружок"* ("Концерт з Меркурія"), *"Обвечоріло. Обкурилось, // Мов сто кадильниць, ніч димить..."*, *"...Таємні тіні - квіти ночі //це душі білених дерев", "Це місяць - молодий музика // настроює, мов скрипку, сад", "... У книзі ночі срібні букви // натхненні сторінки шумлять"* ("Елегія про перстень пісні") тощо. Подібний метафоричний ряд, що низкою найрізноманітніших і найнесподіваніших метафор відтворює ніч як володарку запахів і звуків, надає мовленню поета відчутних міфологічних рис; тут метафора виконує функцію єдиної ланки між мовою та міфом¹⁰. Саме ці риси - буяння запахів і звуків - є основоположними в образі ночі, такої, якою вона постає у віршах Антонича; поет наділяє її такими характеристиками, встановлюючи далекі зв'язки, вдаючись до віддалених аналогій, віднаходячи їх у власному індивідуальному досвіді та суб'єктивній свідомості. Змалювання ночі крізь призму запахів і звуків, метафоричне за своєю сутністю, об'ємне, опукле настільки, що охоплює (як розгорнута метафора) "сукупність сутнісних характеристик об'єкта і не потребує доповнення"¹¹. Яскравим прикладом цього можуть бути рядки з вірша "Весняна ніч": *"Настурцій ніч і ніч конвалій. // Пливе музика радієва..."*, *"Карузо ночі - тенор місяць // у скриньці радієвій кличе"*.

Прикметно, що, персоніфікуючи ніч, наділяючи її рисами всемогутньої володарки, Антонич обдаровує її царственною

величністю: *"Княжна екстази - ніч веде слова камінним гаєм"* (*"Зорелев"*), *"Багрянородна ніч"* (*"Затерті сліди"*), і водночас, зауважує її, як справжньої володарки, марнотратство. Наприклад: *"Гізір розтратниця..."* (*"Марнотратний гімн"*), *"Ніч марнотратна нищить надмір форм, як зайві плями"* (*"Знак лева"*).

У деяких поезіях Антонина ніч змальовується як жива, одухотворена істота. Скажімо, у вірші *"Світанонки"* ніч ... *"Сплигнула з шумких дерев, втікаючи понад дахами"*, а у вірші *"Різдво"* *"Ніч у сніговій завії крутиться довкола стріх"*, або *"Заходить ніч, увита в клоччя сну, що від проміння тонше"* (*"Дзвінкова пані"*); інколи ніч наділено суто материнськими, жіночими рисами: *"А ніч, мов мати, над тобою долоню на чоло кладе"* (*"Ніч"*), *"Де, заламавши руки сині, // рятунку кличе ніч намарне"* (*"Баляда провулка"*) тощо.

Також можна виділити низку характерних епітетів, якими Антонич змальовує ніч. Так, вона може бути *"чорна"*, *"темна"*, *"олив'яна"*, *"зелена"*, *"лота"*, *"гарна"*; подеколи оцінкове враження передається словосполученням: *"чорний вугіль ночі"*. Дуже часто ніч п'янить: *"Головокружним ночі хмелем п'яніє голова"*, *ніч "... тишею тебе впиває, пахучим, пінявим вином"*, *"П'яніючи отруйним чадом //ночей сріблених та гірких"*. Тут, на нашу думку, можна говорити про образ ночі-язичниці, вакханки. Адже лісову ніч (поширений образ у поезії Аптонича) можна трактувати і як певне ритуальне, поганське дійство, де *"незрозуміла мова вір прадавніх нас оточить"* (*"Ідольські ночі"*).

Прикметне й проголошення влади ночі над людьми. Так, вона на місто висипає *"маки мелянхолії"*, через сни вводить людину *"в долини забуття"*, *"до мізку, серця, до думок // вливає ніч, немов бальзам, солодку краплю божевілля"* тощо.

Тобто, можна говорити про те, що в поезії Антонича ніч протиставляється світові реального, зрозумілого, заданого, а світ нічних марень, явищ і видовищ - повсякденній дійсності. Тому така метафорично багата характеристика ночі в Антоничевій поезії. Адже метафора - це імпульс до перетворення, рушійна сила порівняння; це двоєдність інстинкту

руйнування та креації. Бо метафора руйнує наші усталені уявлення, і породжує нові, несподівані, трансформуючи всю нашу систему світорозуміння. Метафору можна розглядати як імпліцитне протиставлення повсякденного бачення - світові незвичному, що розкриває індивідуальні сутності предметів.¹² Тому поет, відштовхуючись від повсякденного погляду на світ, віднаходить найкоротший шлях до сутності об'єкта. За Лоркою, завдяки метафорі література "прориває" собі новий канал для вираження, збагачуючи образність і спонукаючи читача до вдумливого читання. (Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. С.21.)

Метафора не тільки породжує образний потік, вона і спрямовує його, регулює його розгортання; вона не тільки формує уявлення про об'єкт, а й передвизначає спосіб і стиль мислення про нього, вона є водночас і знаряддям, і виплодом поетичної думки.

Така важлива роль метафори в нашому мовленні (причому не тільки поетичному, а й повсякденному) зумовлена тим, що, за Якобсоном, метафора разом із метонімією є основними способами організації дискурсу. Безперечно, метафора посідає чільне місце в поетичному мовленні, адже вона спроможна показувати "сенса", що його вона виражає. Метафора надає нового звучання, більшої глибини словам, створюючи з допомогою їх нові образи, які вражають своєю незвичністю. Тому метафорично багата поетична мова є, за Вітгенштайном, мовною грою, де призначення слів - викликати, пробуджувати образи.¹³

Так і в Антонича нові комбінації слів, гра з ними породжують невичерпне багатство поетичних образів. Вище ми говорили про те, наскільки різноманітними й дуже часто несподіваними є риси, якими поет наділяє піч. Причому ніч він трактує як один із основних аспектів людського існування. Тому звернення Антонича до теми "нічного світу" можна розуміти як спробу заглибитися в саму проблему існування. Через магію словесної творчості він намагається сягнути трансцендентних глибин існування людини й усього довколишнього світу, зрозуміти цей світ і місце людини в ньому (*"... і завжди ніч і ніч відвічна // і перша й тисячна й остання"*).

Примітки

1. *Гординський С. Богдан Ігор Антонич. Життя та творчість.* // Антонич Б.-І. Зібрані твори. - Нью-Йорк, 1967. - С.18.
2. *Юнг К.Г. Психологія і література.* // Юнг К.Г., Нойманн Э. Психоаналіз і мистецтво. - М.: Ваклер, 1996. - С.44.
3. *Рікер П. Метафорический процес как познание, воображение и ощущение.* // Теория метафоры. - М.: Прогресс, 1992. - С. 420.
4. *Шкловский В. О теории прозы.* - М.: Советский писатель, 1983. - С. 27.
5. *Рікер П. Метафорический процес...* - С. 419.
6. *Юнг К.Г. Психологія і література...* - С. 42.
7. Див. "Теория метафоры". -С.60.
8. *Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс.* // Теория метафоры...- С.19.
9. *Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс...* С.20.
10. *Кассирер Э. Див. у "Теория метафоры"...* С.43.
11. *Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс...*-С.19.
12. *Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс...* С.21.
13. Цит. за: Рікер П. Метафорический процес как познание... - С. 450

Summary

In this article is analyzed the night's image in poetry of Bohdan-Igor Antonych. The author also studies poet's metaphorical language peculiarities. They are based on psychoanalysis and structuralism methods. Special attention is paid to night consciousness" role in poet's outlook forming. This article emphasizes to variety of night's image in B.-I.Antonych"s poetry.